

PÁL JÓZSEF*

Krízisidőszakok és italianisztika a kolozsvári-szegedi tudományegyetemen (1872–1957)¹

Magyarország egyik legnagyobb egyeteme 2021-ben ünnepelte Szegedre való áthelyezésének századik évfordulóját, s elődjének 440 esztendővel ezelőtti kolozsvári alapítását. Báthory István erdélyi fejedelem (1571–1586), lengyel király (1576–1586) és litván nagyherceg 1581. május 12-én írta alá az alapító okiratot. A protestáns többségű városban a humanista műveltséggel rendelkező katolikus fejedelem iskola-alapítási tervét támogatta XIII. Gergely pápa elsősorban a több hasonló feladatot másutt sikerrel elvégző jezsuita Antonio Possevino révén². Az egyetemnek harminckét jezsuita professzora volt. Közöttük volt a bibliafordító Jakub Vujek, a lengyel irodalmi nyelv megteremtője, és Szántó (Arator) István, aki 1579 decemberében kénytelen volt feladni az általa egy évvel korábban rendkívüli erőfeszítések árán a Santo Stefano Rotondo épületegyüttesében a Monte Celión létrehozott önálló római Collegium Hungaricum fenntartásának a szándékát. Báthory támogatása Rómában kevésnek bizonyult. A pápa a magyar Collegiumot egyesítette a Germanicummal (A közös intézmény másutt ugyan, de még ma is működik.) Arator a fejedelem hívására Kolozsvárra ment, s az új egyetem tanára lett. A pápa és a fejedelem közösen támogatta a teológiai és bölcsész fakultáson túl korábban már gimnáziumi tagozattal is rendelkező intézményt, amely a jezsuiták protestánsok általi többszöri elűzése és visszatérése után 1605-ben kénytelen volt bezárni a kapuit.

A Habsburg és török birodalom közé szorult történelmi Magyarország területén ez volt az egyetlen felsőfokú oktatási intézmény egészen addig, amíg az egyik itteni gimnáziumi tanuló, Pázmány Péter későbbi bíboros 1635-ben meg nem alapította a nagyszombati egyetemet. A török kiűzése után a Habsburgok támogatásával 1698-ban létrejövő jezsuita felsőoktatási intézmény hosszú szünet után jogutódként kívánta „restaurálni” (...in restauratione Academiae Claudipolitanae³) a korábbi

* Szegedi Tudományegyetem

1 A tanulmány olasz nyelvű eredetije, *Un'università nella tormenta. L'Università di Szeged e il suo Istituto di italianistica (1872–1957)*, doi 10.17396/105579, megjelent az *Annali di Storia delle università italiane* 2/2022 (luglio-dicembre) számában, Bologna, il Mulino, 137–156.

2 Majdnem pontosan két évvel korábban, 1579. május 29-én Rómában a pápai diplomata hatásosan segítette rendtársának és barátjának, Szántó (Arator) Istvánnak a törekvését egy Collegium Hungaricum létrehozására. Miután a Santo Stefano bazilika mellett megalakult kollégiumot rövid idő múlva a pápa egyesítette a Germanicummal, a csalódott Szántó visszatért erdélyi protektorához. A kolozsvári akadémián kezdett el tanítani.

3 1698. november 17-én elhangzott beszéd. Szögi László–Varga Júlia, *A Szegedi Egyetem és elődei története. I. rész. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szegedi Egyetemi

università minore negyedszázados működését. 1753-ban Mária Terézia birodalmi egyetemnek ismerte el, s megnőtt a természettudomány oktatásának színvonala és jelentősége (Hell Miksa). A jezsuita rend feloszlata (1773) után II. József központosító törekvéseinek⁴ részeként a 18. században négykarúvá nőtt egyetemet Lyceum Regium Academicummá minősítette vissza. A jezsuita rend által fenntartott kolozsvári egyetemen és a vele összekötött gimnáziumban kétszáz év alatt, nagy megszakításokkal, 744 tanár dolgozott és 20 487 tanítvány tanult. A 19. század során a teológiai, a bölcsészeti és a jogi kar is (a szabadságharc idején) megszűnt. Egyedül az orvosképzés hét tanszékén folytatódott tovább az oktatás az Orvos-Sebészi Tanintézet keretei között. Ez az intézmény biztosította az 1863-ban újraindult Jogakadémia mellett a jogfolytonosságot a Báthory-egyetem és az 1872-ben induló magyar tudományegyetem között. Formálisan ugyan nem kapcsolódott a korábbi kolozsvári felsőoktatási intézményekhez, de a jövőt tekintve jelentős szerepet játszott az új intézmény színvonalának emelésében az Erdélyi Múzeum Egyesület (alapítva 1859), amely ott a tudományosság legmagasabb fóruma volt, s biztosította a képzés gyűjteményi, könyvtári hátterét.

A Kiegyezéssel (1867) létrejövő Osztrák-Magyar Monarchia új politikai erőviszonyai teremtték meg az akkori Magyarország második egyeteme létrehozásának feltételeit. A hely kiválasztásában az előzmények folytatásának szándéka mellett szerepet játszott az a szándék, hogy növeljék Erdély és Kolozsvár geopolitikai és kulturális jelentőségét. Az 1872: XIX. törvénycikk az egyetem ideiglenes szervezését határozta meg, 1881-ben az uralkodói névhasználat engedélyezése pedig egyúttal az ideiglenes jelleg megszüntetését is jelentette. Ferenc József az egyetemet kétszer, 1887. szeptember 23-án és 1895. szeptember 22-én látogatta meg⁵. A tudományegyetemnek négy kara volt, a hagyományoktól eltérően a jog- és állam-, az orvos-, a bölcsészettudomány- és történettudományi mellett nem teológiai, hanem matematika- és természettudományi kar jött létre.⁶ Erdély vallási megosztottsága, a Kolozsvár környékén már sikeresen működő katolikus és református teológiák megléte indokolta döntés következtében európai viszonylatban is jövőbe mutató, modern szerkezetű intézmény jött létre. (Mind a negyven alapító professzor a Magyar Királyság területén született, közülük 21 volt katolikus.) A egyetem egészére vonatkozó döntéseket a karok a fenti „erőssorrendben” hozták meg. A rektort egy évre választották, amihez

Kiadó, Szeged 2011. 111.

4 Megtiltotta, hogy a fiatalok külföldre menjenek tanulni, ennek részeként bezárta a Szondy Pál által alapított (1537) bolognai Collegio Illirico-Ungarico működését (14 dicembre 1782)

5 I Ferencz József ö császári és apostoli királyi felsége a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-egyetemen MDCCCLXXXVII. szeptember xxiii. és xxiv. napjain. Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae anni MDCCCLXXXVII—LXXXVIII Fasciculus II. Kolozsvárt, Ajtai K. Albert (magyar polgár) nyomdájában. 1888. pp. 14

6 Az eredeti tervek szerint humán- és reálbölcsészet megosztásban.

egy újabb év prorektori hivatali időszak kapcsolódott. A karok meglehetősen nagy akadémiai szabadsággal rendelkeztek, s váltakozva adtak rektort.

A bölcsészkarak tíz alapító professzora volt. A hagyományos diszciplínák (filozófia, történelem, latin, ógörög) mellett a tanrendben három modern filológia oktatása szerepelt. Erdély népességének megfelelően a magyar nyelv és irodalom mellett a német és a román kapott önálló tanszéket. Ezt egészítette ki 1895-től a francia nyelv oktatása. Ennek a korszaknak nemzetközi tudománytörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű eredménye egy komparatistikai folyóirat létrehozása volt. Egymás szellemi értékeinek cseréje, irodalmának megismerése egybeesett a bécsi udvar arra irányuló törekvésével, hogy kialakuljon a közös haza tudata. Az irodalmár Lomnitzi Meltzl Hugó (Friedrich Nietzsche lipcsei egyetemi társa, barátja) és a nálánál közel fél évszázaddal idősebb matematikaprofesszor dékán, szanszkritológus Brassai Sámuel által indított *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat*, ismertebb latin nevén *Acta Comparationis Litterarum Universarum*ot (ÖIL-ACLU, 1877–1888) a maga nemében a világ legelső folyóirataként tartják számon.⁷ A nyári hónapok kivételével havonta kétszer jelent meg. (Szellemi örökségét 1973-tól a Budapesten szerkesztett nemzetközi Neohelicon folytatja, amely átvette a kolozsvári periodika alcímét.) 1877–1881 között a magyar főcím alatt további nyelveken is szerepelt a folyóirat neve, ezek többször változtak. Az olasz eleinte *Periodico pella (sic!) storia letteraria comparativa*, majd *Giornale di letteratura comparata* formában. 1881-től a folyóirat új sorozatot (*Novae Seriei*) kezdett, s a főcím ekkor latinná változott. 1886–1888 január között látott napvilágot a *Novissima series*. A lap szerzőihez, szerkesztőihez szorosan kapcsolódott a *Fontes Comparationis Litterarum Universarum*.

A német anyanyelvű Meltzl folyóiratának alapeszméjét elsősorban Friedrich Schillertől (*Es ist ein armseliges kleines ideal, für eine Nation zu schreiben*), Goethétől (*Nationalliteratur will jetzt nicht viel sagen; die Epoche der Weltliteratur ist an der Zeit*) és Herder népköltészet iránti lelkesedéséből vette. Az első szám (1877. január 15.) szerkesztőbizottságának összetétele az Egyesült Államoktól Japánig tíz országból származó huszonnyolc tagot számlált. Az egységes államalakulatnak tekintett Osztrák-Magyar Monarchián kívül a legtöbb szerkesztő (*Redaktionsmitglieder*) és szerző Németországból és Olaszországból került ki. Az utóbbiak főleg dél-itáliai garibaldista szellemiségű irodalmárok voltak, mint Tommaso Cannizzaro, a Petőfi Sándort fordító és hatásosan népszerűsítő Giuseppe Cassone, Domenico Milelli, Mario Rapisardi, illetve a bolognai és a pisai egyetemen tanító poliglott szanszkritológus és komparatista, Emilio Teza és Giuseppe Fraccaroli Veronából⁸. A folyóirat 1881 januárjában indult *Novae Seriei*-jében további hét olasz *socii operis*

7 Yves Chevrel, *Les premières revues de littérature comparée (1877–1910)*. «Revue de Littérature Comparée» 95. 4–2021. 397–403.

8 ÖIL 1 (15 gennaio 1877) 1. <https://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/>

kapott helyet, három-három veronai és szicíliai, egy római⁹. (Figyelemre méltó, hogy a Monarchiához tartozó olasz nyelvű területekről, mint például Trieszt, nincs munkatárs, pedig többen közülük a nagyra becsült Giosuè Carducci barátai voltak.) A soknemzetiségű folyóirat leggyakrabban használt nyelvei a magyar, a német, a francia, az angol, az olasz és a spanyol voltak. Mellettük szinte bármilyen más nyelvű írást, tudósítást elfogadott közlésre, a nem latin betűsöket átírásban. Két állandó rovata volt: a *Petőfiana* és a *Schopenhaueriana* (a német filozófus iránti szenvedélyes érdeklődését Meltzl valószínűleg Nietzsche-nek köszönhette). A dalok, kisebb költemények sokszor az eredeti mellett több nyelvű fordításban is napvilágot láttak, mint például a *Reszket a bokor* (*Il ramoscello tremula*) című a *Petőfi-polyglotte*-ban a magyaron kívül román, olasz és német nyelven¹⁰. A folyóirat első számában közölt első lírai költemény a 12. lapon Petőfi Sándor *Az én pegazusom* (*Il mio pegaso*) című versének Pier Giuseppe Maggi által írt olasz nyelvű változata¹¹. A második számban (1877. január 31., 50.) Giuseppe Cassone fordításában jelent meg az *Olaszország*.

A folyóirat profiljának, szellemi környezetének ismeretében nem tartható véletlennek, hogy a kolozsvári egyetemen az olasz irodalom oktatása Meltzl Hugóval kezdődött. A professzor egyetemi titulusai jól mutatják érdeklődésének hangsúlyait: az egyetemi almanachokban és tanrendekben a német nyelvészet és irodalom nyilvános rendes, illetve a francia és olasz nyelvészet *jogosított*¹² tanáraként szerepelt. Ezen túlmenően kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal, rendkívül széles műveltséggel és nagy elismertséggel rendelkezett. A professzorokat bemutató szövegekben olvassuk: a cadizi La Crónica de los Cervantistas egyik redaktora, a frankfurti Freies Deutsches Hochstift tiszteletbeli tagja, az Antiquarian and Numismatic Society of Philadelphia) és az American Philosophical Society levelező tagja, a lipcsei Academisch-Philosophischer Verein és a palermói Királyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt¹³. Az olasz irodalom oktatójaként először Boccaccio noveláiról tartott nyelvgyakorlással egybekötött órákat folyóiratának egyik munkatársa, Giuseppe Bozzo szövegkiadása alapján. Két évvel később kurzust szervezett olyan kortárs szicíliai költőkről, akik közvetlen kapcsolatban álltak a folyóirattal: *Actualis siciliai költők* (Cassone, Cannizzaro, De Spuches, Papisardi, Pitré) olvasása, olasz nyelvgyakorlatokkal.¹⁴ A középkori és kortárs szicíliai irodalom mellett Meltzl a német, a francia és az olasz nyelv filozófiai, esztétikai és kritikai terminológiájáról irodalomelméleti hangsúlyú foglalkozásokat tartott.

9 ACLU V.1.1 https://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodomtortelme/1881/BCUCLUJ_FP_106543_1881_005_081.pdf

10 ÖIL XII (30 giugno 1877), 250.

11 A mű 1869 novemberében megjelent a torinói „Rivista contemporanea nazionale italiana”-ban.

12 Mai terminológiával leginkább habilitáltat jelent.

13 *Almanach és tanrend* 1894–5, első szemeszter, I. 21–22.

14 *Almanach és tanrend* 1892–3, 2. 53. Az 1892–1893-as tanév második féléve.

Néhány történettudományi óra: mint pl. Lánczy Gyula egyetemi tanár előadása *Az olasz államok történelméről a XII–XIV. században (1125–1378) különös tekintettel a közműveltségi állapotokra* és a szintén általa tartott *Forrástanulmányok a középkori olasz történet és történetírás köréből* című kurzusainak említésével szinte teljesen áttekintettük az olasz történelem és irodalom tanítását a kolozsvári Tudományegyetem első bő két évtizedében. Az italianisztika helyzete alapvetően nem különbözött az angol nyelv és irodalom oktatásától, a francia viszont 1895-től Haraszti Gyula professzori kinevezésével magasabb szintre emelkedett. Haraszti mellett lektor is dolgozott.

Az intézmény kolozsvári működésének második fele az italianisztika tekintetében jelentős változásokat hozott. Az olaszoktatás központi alakja Cs. (Cserkó) Papp József irodalomtörténész, műfordító lett, aki 1895-ben a kolozsvári egyetemen az olasz nyelv és irodalom tanítására is jogosítványt szerzett. Egyidejűleg a kolozsvári kereskedelmi akadémián (1894-től) is oktatta az olasz kereskedelmi levelezést. 1902-től pedig, ugyancsak a kolozsvári egyetemen olasz nyelv és irodalomból egyetemi magántanárrá habilitáltak. 1917-ben bekövetkezett haláláig minden félévben olasz irodalomtörténeti kurzusokat hirdetett, ezzel párhuzamosan nyelvet is tanított és nyelvgyakorlatokat vezetett, általában egymás utáni időpontban vagy két napra elosztva heti 6–8 órában. Foglalkozásait gyakran a nem fizetős hallgatók is felvehették. Látogatottságukról ugyan a tanrendekben nincs adat, de a tanórák száma önmagában jelezheti az érdeklődést, az eleinte magántanító, majd 1903-tól, az egyetemi ranglétrán magasabbra emelkedve, magántanár valóban „missziós” tevékenységének sikerét.

Az 1896–97-es tanév első félévében a kurzus témája Dante *Commediája* volt, a másodikban Dante kisebb művei. A következő tanév első félévében a 19. századi irodalomról (Manzoni, Pellico), a másodikban Petrarcáról volt szó. Az 1898–99-es tanév első félévének monografikus kurzusán Ariosto *Orlando furiosóját* tanította, a másodikban Torquato Tasso műveit. Cs. Papp az 1899–1900-as tanév első félévében az óráin az olasz regényirodalom kezdeteivel foglalkozott, majd a másodikban ismét Dante *Divina Commediájával*. (A költeményt 1895 és 1906 között prózában magyarra fordította.) 1900–1901-ben Meltzl ismét meghirdette francia és olasz párhuzamokkal kiegészített német irodalomtudományi terminológiai kurzusát. Ezt a témát a későbbiekben, 1908 januárjában bekövetkezett haláláig még kétszer előadta (*Almanach és tanrend* 1905–6, 1. és 1906–7, 1.). Cs. Papp Machiavelli-előadása azt jelentette, hogy az első félévben két főelőadás is foglalkozott olasz kérdésekkel.

Az *Almanach és tanrend* az oktatókról minden félévben rövid bemutatató szöveget közölt. A második félévben Cs. Pappról: „Tanáregyesületnek, az Erd/élyi/ Muzeum-Egylet bölcs/észet/., nyelv, és tört/énet/-tudományi szakosztályának és a firenzei »Società Dantesca Italiana«-nak r. tagja, magántanító 1895 szeptember 1. óta” (*Almanach és tanrend* 1901–2, 2. 22). Egyben a református gyülekezet presbitere is lett. Középkori olasz költőkről tartott előadást. Fél évtizeddel később a Ludovico

Muratori nevéhez köthető messinai Accademia Peloritana dei Pericolanti-nak is tagja lett (*Almanach és tanrend* 1906–7, 1. 31). Cs. Papp József a kolozsvári egyetemen negyvenegy féléven keresztül oktatott olasz nyelvet és irodalmat. Eleinte egy, majd heti két foglalkozást tartott irodalomból. A középpontban Dante állt (17 olyan Dante-kurzust tartott, amelynek a címében is szerepelt a költő neve, illetve tizenegy további kurzus szólt a középkori irodalom valamely részéről, feltehetően ott is szó volt a firenzei költőről¹⁵. (A bemutató szövegben „a középkori olasz irodalom magántanára” olvasható, *Almanach és tanrend* 1903–4, 2. 21). Petrarcát, Boccacciót egyaránt négy félévben tanította, Ariostót, Machiavellit, Manzont háromszor. Tassót, Goldonit, Alfierit, Carduccit kétszer, még néhányan, pl. Galilei, Leopardi, De Amicis, Pellico egyszer kerültek elő. Az irányzatok szerinti irodalomtörténet oktatása a *renaissance*-ra (francia elnevezéssel, hiszen ekkor az olaszok a 15–16. századi kultúra összefoglaló megnevezésre nem használták a *rinascimento* főnevet) és a romantikára korlátozódott. Jól érzékelhető, hogy Cs. Papp történeti szempontból a régi korokat részesítette előnyben, saját kora felé haladva egyre ritkulnak az olasz kánonhoz tartozó szerzők és művek. A feldolgozás módját tekintve az életrajzzal kiegészített *great book* hagyományt választotta a szellemi áramlatok szintetikus bemutatásával szemben. Cs. Papp József halálával (1917. október 15.) megszűnt a kolozsvári italianisztika. Szeged előtt, az ideiglenesen Budapestre átkerült egyetemen mindössze egy történeti kurzus szólt olasz témáról. A közelmúltban lezárult háború adta ennek témáját: az 1920–21-es tanév első félévében Szabó László magántanár tartott heti egy órás kurzust: Fiume és a tenger mellék a XVIII–XIX. században címmel.

Kolozsvár polgársága, hasonlóan az Osztrák–Magyar Monarchia vagy Európa több városához, lelkesedéssel fogadta a háborút indító hadüzenet bejelentését. Három nappal később, 1914 július 31-én általános mozgósítást rendeltek el. Az egyetemnek az 1914-es esztendő tavaszi félévében 2119 hallgatója volt, vagyis az 1872-es induláshoz képest (258 fő) több mint nyolcszorosára emelkedett (*Rektori beszámoló* 1915, 126). Márki Sándor történész rektor 1914. szeptember 12-én (később még több alkalommal) közzé tett egy „Egyetemi Polgárokhoz” címzett felhívást. Ebben a rektor a még nem sorköteles 17–20 év közti férfi hallgatókat szólította fel arra, hogy önkéntesként vállaljanak katonai szolgálatot.¹⁶ Már az első évben 1726 hallgató, 340

15 A magyar millennium (1896) és az azt követő századforduló idején hatalmas Dante-kultusz volt Magyarországon. A Városligetben Dante pokla jeleneteivel díszített hatalmas pavilon épült, számos műalkotás készült, a legismertebbek: Gulácsy Lajos festményei, Körösfői-Kriesch Aladár faliképe a budapesti Zeneakadémián. Szász Károlyé (1885–1899) mellett és után újabb *Commedia*-fordítások születtek: Cs. Papp Józsefén kívül a Pavilon tervezője, Gárdonyi Géza (1896), illetve Zigány Árpád (1908), Babits Mihály (1912–1922) fordított magyarra legalább egy canticát. E tekintetben hasonlóan eredményes a legutóbbi időszak Szabadi Sándor (2004), Nádasdy Ádám (2016), Baranyi Ferenc-Simon Gyula (2017), Magyar Dantisztikai Társulat (2021).

16 Rektori beszámoló beszéd, a mellyel az egyetemi tanácsnak 1915. október 2-án tartott első rendes ülésén dr. Márki Sándor 1915/16. évi rektor az egyetem kormányáról lelépett. 185–187. A rektori

bekebelezett doktor, 170 egyetemi alkalmazott, 40 magántanár és –tanító, összesen több mint 2200 férfi vonult be. A katonai szolgálatot teljesítő tanárok, hallgatók, doktorok és alkalmazottak karonkénti jegyzékét a beszámoló ötödik függeléke tartalmazza (*Rektori beszámoló* 1915, 104–144). (Ez a szám a háború végéig mintegy 5000-re, a hősi halottaké 206-ra növekedett.) A rektor az 1915–16-os tanév kezdetén tartott beszéde a politikai helyzet értékeléséről, a fronton harcoló hallgatók és fiatal kollégák hősiességéről szólt. Biztosította a megmaradt, viszonylag nagyszámú beiratkozott (és újonnan felvett) hallgatót arról, hogy minden törvényes lehetőséget kihasználnak: a tanárok pótkurzusokat tartanak, hogy a frontról visszatérők minél könnyebben folytathassák tanulmányaikat. Kiemelte az orvosok, ápolók hősiességét, akik a sebesülteket gondozták. Egyetemi épületeket alakítottak át hadikórházzá, felsőéves orvostanhallgatók láttak el orvosi feladatokat. A botanikus kertet a katonák élelmezésének a javítására alakították át¹⁷. A névadó király mondatait idézve Márki kitért a barátból ellenséggé váló Olaszországra is. „...mikor délről alattomban egy új ellenség: saját egyik szövetségesünk támadt reánk; Olaszország a veszedelem percében cserben hagyott bennünket és kibontott lobogóval ment át az ellenség táborába ... hogy küzdjenek oly nép ellen, mely fiatal korának eszményeit, Dantét, Michel Angelót (sic!), Rafaelt előle most Macchiavelli (sic!) árnyékával földte el” (*Rektori beszámoló* 1915, 8–9).

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának. Részben ebből adódóan 1916 őszén súlyos élelmezési problémák merültek fel. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve a román csapatok feltartóztatására, ahogyan nem volt felkészülve a román betörés elől menekülő kétszáz-ezer ember fogadására, a logisztikai feltételek biztosítására sem. A menekültáradat, Erdély újonnan kiépült vasúthálózatának köszönhetően, szinte kizárólag Kolozsvárra érkezett, illetve a városon át igyekezett eljutni Magyarország belső vidékei felé. Az újonnan érkezők tömege előzönlötte Kolozsvár utcáit, komoly ellátási és közbiztonsági problémákat okozva. E katasztrofális helyzetnek volt néhány eredménye is. A kevés pozitívum között meg lehet említeni a felduzzadt lakosság szórakoztatására kiépült filmipart. Az államilag betiltott, ellenséges angol és francia, később pedig amerikai filmek helyét átvették a magyar filmek. A 20. századi mozgóképművészet kialakításában Kolozsvárnak jelentős szerepe volt. 1913–1918 között több mint 70 egész estés némafilm készült.¹⁸ Mindez csak óriási nehézségek árán valósulhatott meg, mivel a háború alatt a Nemzeti Színház színészeinek egy részét besorozták. Olyan színészek és rendezők kezdték itt karrierjüket, mint az Amerikában világhírré

beszámolóban ekkor 109 hősi halott szerepel, mindegyikük rövid életrajzzal, s az egyetemmel való kapcsolatának leírásával.

http://univ.bibl.u-szeged.hu/61370/1/marki_tanrend_1915_beszed_oktober_02.pdf

17 MARJANUCZ 2021, 670, a Kolozsvári végjáték, Szegedre kerülés c. részt Vekov Károly és Vincze Gábor írta.

18 BALOGH–ZÁGONI 2009. 5.

szert tevő Kertész Mihály (Michael Curtiz) és az angol filmgyártás megteremtője, Korda Sándor (Sir Alexander Korda).¹⁹

A vegyes lakosságú, közel 2,7 milliós történeti Erdélynek és fővárosnak²⁰, benne a magyar egyetemnek (az oktatás nyelve minden szakon a magyar volt) újabb belső feszültségekkel kellett szembenéznie. A hallgatói létszám az utolsó békeévhez hasonlítva ötödére csökkent: a történelmi mélypont az 1916–17-es tanévben következett be. Mindössze 420 (I. félév, 112 nő), illetve 424 (II. félév) beiratkozott hallgatója volt az egyetemnek. 1917–18-as tanév első félévében 708, másodikban 1 087 iratkozott be. A háborúból hazajöttek miatt meghirdetett pótfélévre 927 hallgató jelentkezett. Az utolsó akadémiai évben (1918–19) a beiratkozottak száma ugrásszerűen megnőtt, minden korábbinál többre: 2226 (I), 2570 (II) (*Almanach* 1921–22, 7). A hadiállapot miatt az órák megtartása, az ismeretek számon kérése rendkívüli nehézségekbe ütközött, sokszor el is maradt. A tudományos munkára szinte egyáltalán nem nyílt lehetőség. Általános érvényű lehet az elmekortan-professzor, Lechner Károly megállapítása: „a tudományos munkásság a háború kitörése óta természetesen majdnem egészen szünetelni kénytelen.”²¹

Ami ezután következett, az európai egyetemek történetének legsötétebb lapjaira tartozik. 1918 december elsejére Gyulafehérvárra román nemzeti gyűlést hívtak össze. A „csatolt területek” ügyeinek intézésére Ferdinánd király támogatásával 15 fős kormányzótanácsot (*Consiliul Dirigent*) állítottak fel, amely eleinte Nagyszébenben, majd Kolozsváron működött. Katonaságot szerveztek a magyarok és szászok lakta területek megszerzésére. Budapest „ellenlépése” a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság létrehozása, amelynek élére Apáthy István zoológus professzort, korábbi rektort nevezték ki. Az erőfeszítések dacára a magyaroknak nem sikerült ütőképes hadsereget létrehozniuk. 1600 felfegyverzett románnal szemben csak 40 fős katonai egység vehette volna fel a harcot. 1918. december 24-én délelőtt 11 órakor Constantin Neculcea és Gherescu román tábornokok csapatai minden komolyabb ellenállás nélkül bevonultak Kolozsvárra. Öt nappal később a nagyszébeni kormányzótanács átvette Erdély egyházi, iskolai és közművelődési ügyeinek vezetését is. Ígérete szerint az igazgatást a legdemokratikusabb, legszabadelvűbb módon a vallásosság és a haza javára folytatja. Nyilatkozatuk értékét csökkentette, hogy Kolozsvárott már az előző napon megpróbálták a megszálló román csapatok

19 FERENCZI 2015. 342.

20 Erdély lakosságának etnikai megoszlása 1910-ben: 34,3% magyar, 55% román, 8,7% német volt. A I. világháború utánra a magyar 4,5%-kal csökkent, a román 3,3%-kal nőtt valamelyest csökkent a német is. Varga 1988, 5; Kolozsvár lakossága 1910-ben közel 61 ezer fő volt. A magyarok 50 704, románok 7 562, németek 1 676. (A korábbi fél évszázadhoz képest a magyar lakosság növekedett a leggyorsabban). 1930-ban 54 776 magyar, 34 836 (4,6 szoros növekedés) román, 2 702 német, s tízszeresére nőtt az egyéb nemzetiségű lakosság. Csetri 2001, 18–19.

21 Marjanucz, *A Szegedi Tudományegyetem...*, p. 670. hivatkozott dokumentum: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (RNLKML) 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

lefoglalni az egyetemet. Az átvételt akkor Schneller István rektor erélyes tiltakozása még megakadályozta. Az egyetem a budapesti hivatalos szervektől még erkölcsi támogatást sem kapott. Az október 31-én Tisza István miniszterelnök meggyilkolása napján hatalomra került kommunistabarát Károlyi-kormány minisztere, Lovászy Márton 1918. november 25-i átiratában elrendelte az egyetem átnevezését. Az új név a „Királyi Ferenc József” törlésével Magyar Tudományegyetem lett, s el kellett takarni az ország címerében szereplő koronát. A miniszter végső esetben arra is felhatalmazta a magyar professzorokat, „hogy – a hűtlenség bűne nélkül – esküt tegyenek le a románok előtt. Ezt a professzorok, mint erkölcsi lehetetlenséget, visszautasították. A budapesti forradalmi kormány tehát az egyetemet már a román megszállás előtt sorsára hagyta.” (Vajda 2020).

December 29-én a román parlament kimondta Erdély és Románia unióját. A román hatóságok Schneller István rektort²² „szuronyok közt vezették végig az utcán, délután 3-kor kocsin ment haza azzal, hogy «tévedtek», azt hitték renitenskedik”. Január első felében néhány magyar professzort, majd Apáthyt is letartóztatták „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika” vádjával. Az egyetemen házkutatást tartottak, az általuk várt eredmény nélkül (MARJANUCZ 668, VAJDA 2020). Mindennek ellenére 1919. február 17-én elkezdődött a második félév, a hallgatók több mint 80 százaléka magyar volt.

A Kormányzótanács reszortfőnöke (minisztere) Vasile Goldiş és munkatársa, Onisifor Ghibu célja az egyetem azonnali átvétele volt a román állam számára. (Nicolae Iorga ellenezte az egyetem megszüntetését, a magyarral párhuzamosan egy román létrehozását javasolta, VAJDA 2020, MARJANUCZ 2021, 672). A Consiliul Dirigen 2113/1919 (március 10) rendelete szerint, ha a kolozsvári egyetem tanárai leteszik az esküt I. Ferdinánd királyra, és két éven belül képesek megtartani előadásukat román nyelven, megmaradhatnak az állásukban. Ha nem, akkor június végén „minden szerzett jogukkal együtt állásukat veszítik” (Marjanucz 2021, 674). A rektort erről egyelőre csak informálisan tájékoztatták. A professzorok a jogszerűséggel érveltek: felettes hatóságul csak a budapesti közoktatási minisztériumot, nem a román kormányzótanácsot fogadták el. (Érvelésük súlyát jelentősen gyöngítette a magyar kormány közömbössége és gyengesége, valamint a közelgő kommunista hatalomátvétel réme (március 21). 1941-ben megjelent emlékiratában Ghibu, mint a kolozsvári egyetem professzora, ezt írta: „Az egyetem magyar jellegének a megtartása és támogatása megbocsájthatatlan hiba lenne. A kolozsvári egyetem olyan veszélyes fészek, hogy a jelen szemeszternél egy perccel tovább is eltűnni teljes tehetetlenségünket jelentené. A magyarság hatalmas mesterséges erődtítményét ebben a városban a lehető leghamarabb fel kell számolni, és az egyetemet vissza kell állítani

22 A rektorok évenként váltották egymást.

tudományos intézményi szerepébe azok számára, akik között működik.”²³ Május 9-én, pénteken délután Ghibu Kolozsvárra érkezett, a prefektussal hivatalosan elküldte az eskütételre való felszólítást a rektornak, aki a dékánokon keresztül kérte ki a professzorok véleményét. Az egyetemi tanács 1919. május 11-i üléséről készült jegyzőkönyvben ez áll: „tudománykarok és azok nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárai a hűségesküt²⁴ nem teszik le”. (A nemzetközi jog szerint ilyen eskűre nem lehetett volna kötelezni tanárokat. Az 1907-ben elfogadott és Románia által is aláírt Hágai egyezmény részét alkotó *Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól* c. dokumentum 45.§-a szerint „Tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges Hatalomnak hűséget esküdjön.”²⁵)

Május 12-én (1581-ben ezen a napon adta ki Báthory István Vilniusban az egyetem alapításáról szóló rendeletét) a román katonák körbevették az egyetem fő épületeit. Ghibu közölte Schneller Istvánnal, hogy ettől a pillanattól kezdve megszűnt a Ferenc József (Magyar) Tudományegyetem, a román állam tulajdonába megy át, a rektort egy őrnagy kivezette az épületből. Már aznap a feladat elvégzésére korábban felkészített román katonák és hivatolnokok vették át a rektori hivatalt és a többi épületet.

A román megszállók egyre brutálisabban viselkedtek a magyarokkal szemben, az újságokat cenzúrázták, a nőket magyar ruha viselete miatt letartóztatták. A professzorokat, akik a románok által megszállt területeken kívül születtek, vagy 1914. június 30-a után kerültek Kolozsvárra, kiutasították, többségük azonban a városban maradt. A kiutasított huszonkét professzor Budapesten gyűlt össze, abban

23 Ghibu 1941, 521. Menținere a și pe mai departe a caracterului ungurescar fi o greșea la neiertată. Universita tea din Cluj e un cuib unguresc atât de periculos , încât numai o slăbiciune totală a noastră ar justifica tolerarea lui măcar și numai un moment peste semestrul actual. Puternica cetate artificială a maghiarismului din acest oraș trebuie risipită cât mai degrabă și Universitatea trebu e redată rolului ei de institut de știință pentru poporul în mijlocul căruia funcționează.

24 A hűségeskü szövege: „*Én ... esküszöm az élő Istenre, hogy I. Ferdinánd román királyhoz és kormányzótanácsához hű leszek, az ország törvényeit megtartom, a hivatalommal járó kötelességeimet lelkiismeretes pontossággal teljesítem, a nép javára működöm és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segéljen!*” (VAJDA 2020) A prefektushoz írt levél: „Egyetemünk nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárainak eskü letétele ügyében f. évi május hó 9-én 700/1919. szám alatt hozzámm intézett átiratára van szerencsém a négy tudománykar határozatait magában foglaló hiteles jegyzőkönyvi másolatokat szíves eljárás végett azzal a megjegyzéssel megküldeni, hogy a karok jegyzőkönyvei alapján kiderülven, hogy az eskü letetésére a professzorok közül senki sem vállalkozott, nem vagyok abban a helyzetben, hogy az esküt letenni szándékozók névjegyzékét is mellékeljem. Ebből az alkalomból egyetemünk tanácsának határozatából egyben arról van szerencsém értesíteni Méltóságodat, hogy egyetemünk mind a négy tudománykarának e kari határozatokból önként következőleg csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg egyetemünk autonómiája, jelenlegi státusa és szervezete nemkülönben a tanszabadság elve bármily változtatás révén érintve nem lesznek. A kolozsvári magyar tudományegyetem tanácsának 1919. évi május hó 11-én tartott ötödik rendes üléséből. Fogadja, kérem Méltóságod kitűnő tiszteletem nyilvánítását. Dr. Schneller [István] i. rektor

25 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043>.TV

reménykedve, hogy Erdélyben jobbra fordul a helyzet, de addig is szerettek volna tanítani.

Horthy Miklós hatalomátvétele gyökeresen megváltoztatta Magyarország bel- és külpolitikáját. Az elűzött professzorok hatalmas pártfogókra találtak két későbbi miniszterelnök, Teleki Pál és Bethlen István személyében is. A Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter által összehívott értekezleten felmerült a Szegeden való elhelyezés szándéka (Somogyi Szilveszter polgármester a város nevében kifejezte, hogy „elmegy az önzetlen áldozatok legmesszebb menő határáig”), de célszerűbbnek látszott átmenetileg Budapesten elhelyezni az egyetemet. Az említett vasárnapi tanácsülésen megválasztott és Budapesten tartózkodó új vezetők (prodékánok) „helyettes” egyetemi tanácsot hívtak össze, amely a kolozsvári kollégák fővárosba való invitálásáról és a szegedi ajánlat pontos megismeréséről szólt. A Tisza-parti látogatás eredménye szerint a jogi, a bölcsész és természettudományi kar számára van megfelelő épület (ma a Rectori Hivatal és a Bölcsészkar), de az orvosi képzésnek Szegeden hiányzik az infrastrukturális háttere. A tanácsot Schneller István (akkor) prorektor tájékoztatta a szegedi helyzetről.

Az 1920. június 4-én aláírt békediktátum után nyilvánvalóvá vált, hogy az egyetem belátható időn belül nem térhet vissza a székhelyére. Ugyanez volt a helyzet a Pozsonyból száműzött Erzsébet Tudományegyetemmel is. A miniszteri rendelet kimondta, hogy a kettőt egyesítve Budán kell megkezdeni és befejezni az 1920–21-es tanévet. (A következő tanév oktatási feltételeinek megteremtésére kormánybiztost neveztek ki, Szandtner Pál jogászprofesszort.)

Az oktatás 1920 március 16-án kezdődött meg, ekkor az 1919–20-as tanév két szemeszterét összevonva tartották meg. Összesen 27 egyetemi tanár nyolcvan előadást hirdetett meg, amelyekre 230 hallgató iratkozott be. (MARJANUCZ 2021, 693). A bölcsészeti és természettudományi karok a néptanító intézményként működő Paedagogium épületében kaptak helyet, a jogi kar rektori lakásokkal együtt egy II. kerületi közösségi iskolában, ahol a Questura is működött. A legnagyobb feladatot a március 25-i minisztertanácsi rendelettel (27258/1920) létrehozott orvoscépzés feltételeinek közös biztosítása jelentette a kolozsvári és a pozsonyi kar számára. Klinikák hiányában a gyakorlati képzést a hallgatók közkórházakban végezték. Az 1920–21-es tanévben már rendszeresen megindulhatott a képzés, és jelentősen megnőtt a beiratkozott, részben Kolozsvárról átjött hallgatók száma (I. félév 1003, II. 1289). Augusztus 7-én megérkezett Apáthy István dékánhelyettes is, akit koholt vádak alapján első fokon öt év kényszermunkára ítélték, de másodfokon felmentettek.

A később Szegedre és Pécsre kerülő egyetemek a közös budapesti időszak alatt abban állapodtak meg, hogy a) mindegyik egyetem külön leckeönyveket ad ki, b) mindegyik egyetemi hallgató szabad választás szerint vagy az egyik vagy a másik egyetemre iratkozik be, c) mindegyik egyetemi hallgató a két egyetem egyikére beiratkozva, a másik egyetem tanárainak előadásait látogathatja, d) mindegyik egyetemi hallgató azon az egyetemen teszi le vizsgáit és szigorlatait, amelyik egyetemre

a két egyetem közül beiratkozott²⁶. A karok szerint a hasonló tematikájú kurzusok két oszlopban párhuzamosan lettek meghirdetve. A választás lehetősége különösen a bölcsészképzés területén jelentősen gazdagította a kínálatot.

Az 1921. évi XXV. törvénycikk a Ferenc József Tudományegyetemet ideiglenesen Szegedre helyezte át²⁷. Az ország és a város a világháború következtében előállt gazdasági válság és országcsonkítás miatt rendkívül nehéz helyzetbe került. Új épületek létrehozására nem volt reális esély. Az alapítók két meglévő, nagy méretű és önálló épület használatára számíthattak: az egyik az Igazságügyi, a másik a Közlekedési (vasút) Minisztérium tulajdonában volt, s bár küzdelmek árán és késéssel, de ezeket az egyetem birtokába tudták venni. A feltétlenül szükséges további épített és tárgyi infrastruktúrát a közoktatási intézményeknek és kórházaknak kellett biztosítaniuk, nem kis elégedetlenséget kiváltva a korábbi tulajdonosokból és bérlőkből. Az elszakított országrészekből beáramló tömegek miatt professzorok elhelyezésére nagyon kevés lakás állt rendelkezésre, így egy részüket szállodákban helyezték el, ezeknek költsége a várost terhelte. A nehézségek ellenére 1921. október 9-én, vasárnap Menyhárt Gáspár rektor Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök jelenlétében megnyitotta az első szegedi tanévet.

Míg Magyarországon jó irányba haladt a Ferenc József Tudományegyetem sorsa, addig Románia mindent megtett azért, hogy a magyar lakosság értelmiségképző (főleg pap és tanár) intézmény nélkül maradjon. Kolozsvárhoz ragaszkodó, intézményüktől megfosztott, ugyanakkor hatalmas szellemi erőt képviselő tanárok az ellenséges környezetben megpróbálták fenntartani az autonóm magyar egyetem ügyét. Az új karokkal bővült javaslat (1920. június 21.) megvalósíthatatlansága hamar kiderült. Újabb tervük (1920. szeptember 8.) egy két karral működő felekezeti intézmény létrehozása volt. A Romániában élő másfél milliós magyarság fennmaradása számára legfontosabb feladat természetesen a teológiai (református centrummal) papi nevelés és a tanárképzés volt. A működést nemzetközi, egyházi és magánforrásból tervezték finanszírozni. A professzorok állami kinevezés nélkül dolgoztak volna. 1921. január 10-én Vass József a budapesti kormány papvallas- és közoktatási minisztere (kitűnő Dante-szakértő) a kolozsvári tanárokat a szerzett jogaik teljes épségben tartásával szabadságolta. 1921. szeptember 15-én a román közoktatásügyi államtitkárság viszont véglegesen megvonta a tanárképzőtől a működési engedélyt, október elsején pedig az épületet is lefoglalták.

Az első szegedi időszak nem hozott változást a szervezeti felépítésében. Az intézmény továbbra is négy karral, fő tudományterületenként egy-két tanszékkal működött. Az induló tanévre 1007, illetve 970 hallgató iratkozott be. Az 1922-es

26 Az átmenetileg Budapesten együttműködő Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem és Pozsonyi M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az MCMXX–XXI. tanév II. felére. Magyar Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest 1921. 2.

27 A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az MCMXXI–XXII. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 12–13.

Almanach a török kiűzése utáni kortól, Báthory alapítólevelétől kezdődően összefoglalta a kolozsvári felsőoktatás történetét. Az 1872 után 50 évvel „az egyetem, a régieket kiegészítő új tanerőkkel, október 12-én megkezdte az előadásokat ... a nagy megpróbáltatásokon átment nemzet és ezen egyetem jövődjében bízva” (*Almanach* 1921–22, 8). Ezután a szöveg közli mind az 1872-es XIX., mind az 1921-es XXV. törvényt. Az utóbbi alatt két név szerepel: Vass József és Klebelsberg Kunoé, aki 1922. június 16-tól tíz éven keresztül a Magyar Királyság vallás- és közoktatási minisztere volt. Egészen biztosan állítható, hogy az ő támogatása nélkül az egyetem nem emelkedhetett volna fel másfél évtized alatt a nagy nemzetközi tekintéllyel rendelkező egyetemek közé. A Szegedhez közeli, de Romániához csatolt Magyarpécskán született. Szilárdan hitte, a trianoni katasztrófa után a magyarság életben maradásának és felemelkedésének egyetlen lehetőségét a tudás, a magyar szellem kiteljesítése biztosítja. Magyarországot nem a „kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá” (neonacionalizmus), a környező népekhez képest fenn kell tartani a magyarok kulturális fölényét. A nagy európai nemzetekkel való kapcsolat és közös múlt hiteles megismerésére külföldi Collegium Hungaricumokat hozott létre (pl. Rómában az Accademia d’Ungheriát). Az ország határain belül több ezer falusi vagy tanyasi iskolát építtetett.

Klebelsberg szándéka volt Szegedet Magyarország szellemi fővárosává tenni. E cél érdekében hatalmas építkezésekbe kezdett. A Tisza-parton az orvosképzés fontos területeinek ellátására klinikák sora épült. A másik meghatározó építkezés a Dóm téren történt. Nemcsak az egyetem költözött át, hanem a Szent Gellért által 1030-ban alapított székhely püspöke (1923) is. Az állam és a katolikus egyház közötti kapcsolat az *instrumentum regni* elv alapján kitűnően működött. A központi eszme Magyarország *feltámadása*, a poraiból feléledt főnix madárhoz hasonlóan az új életre kelés, a *renovatio Regni Hungariae* volt. Ezt az eszmét szolgálta minden építészeti és dekorációs elem. A Dóm tornyai az 1902-ben leomlott, majd „Comera, dov’era” újjáépített velencei Campanile mintájára készült, a teret körülölelő portikuszok építészeti szempontból a világ első egyetemvárosának, Bolognának a képét és hangulatát idézik. Alattuk, belül a magyar Pantheon szobrai, kívül a Trianon előtti történeti Magyarország 64 vármegyéjének a címere. A történelmi katasztrófa előtt egy természeti is sújtotta a várost, az 1879-es nagy árvíz szinte mindent elpusztított. A két „kálvária” és a felette Isten segítségével aratandó győzelmet, a Dóm felszentelését és a Tér megnyitását 1930. október 24–25-én ünnepelték. A következő évtől (megszakításokkal) nyaranta a téren szabadtéri játékokat rendeztek. A legnagyobb visszhangot kiváltó előadás Pietro Mascagni *Parasztbecsületének* a milánói Scala művészeivel közösen való színpadra állítása volt 1935. augusztusában (10-én, 12-én, 15-én). A bemutaton jelen volt a szerző és Galeazzo Ciano (akkor még rövid ideig sajtó és propaganda főnök) külügyminiszter. A későbbi évadokban Verdi *Requiem-jét*, *Aidáját*, Puccini *Turandotját* is bemutatták.

1930-ban kezdte meg működését az egyetemről szervezetileg független, egyházmegyéek által megalapított Teológia. A Tér szimbolikája máig őrzi a világi és az egyházi rész önállóságát és harmonikus együttműködését: a város felőli oldalon azóta is a *hit* tanítása folyik, a Tisza felőli és a déli oldal pedig az élő és élettelen *természettudományoké* (PÁL 2020, 152–173). Ez utóbbi részben volt a Szegedi Tudományegyetem eddigi legsikeresebb tudósának, Szent-Györgyi Albertnek a laboratóriuma és dolgozószobája.

Klebelsberg másik nagyon jelentős egyetem-építő munkáját mai olasz terminológiával *rientro dei cervelli*-nek („agyvisszaszívás”) nevezhetjük. Miniszterként felkereste a külföldön dolgozó magyar tudósokat és különféle kedvezmények és megfelelő munkafeltételek biztosításával hazahívta őket. 1930-ban Szegedre költöző tudóst Klebelsberg Cambridge-ben beszélt rá a hazatérésre. Szent-Györgynek a város környéke szinte kultikus növényéből sikerült izolálnia a C-vitamint. Itteni kutatásaiért orvosi és élettani Nobel-díjat kapott 1937-ben.

Az olasz nyelv és irodalom oktatása már a második szegedi félévben elkezdődött. 1922. január 2-án Mály Ferenc, leánygimnáziumi oktató az egyetemen magántanári kinevezést kapott. Heti négy órában nyelvgyakorlatot vezetett és irodalomtörténetet tanított. Kitűnő Dante-kutató is volt, 1924-ben és egy évvel később két könyvet is publikált Szegeden Dantéről (PÁL 2021, 150–151). 192–26-ban Vittorio Santoli (1901–1971) germanista és komparatista személyében olasz lektor érkezett. A mindkét tanár által rendszeresen tarott nyelvi órák mellett az oktatás fő hangsúlya az irodalomtörténetre esett. Mindketten az olasz irodalmi kánon szerinti monografikus kurzusokat tartottak Dantétól, a Dolce stil nuovótól Boccacción, Ariostón, Machiavellin, Tassón keresztül Pariniig, Goldoniig, Leopardiig, Manzoniig, Carducciig. (Az 1927–28-as tanév első félévében volt egy előadás Dalmácia olasz íróiról, művészeiről és tudósairól, az említett Szabó László tartotta.) A Pisában végzett fiatal olasz tudós a későbbiekben jelentős szakmai sikereket ért el, hazájába visszatérve mind a Crusca, mind a Lincei Akadémia tagjává választották és Carlo Pellegrinivel közösen megalapította a “Rivista di Letterature Moderne e Compare” (1947–) folyóiratot, amely a tudományterület nemzetközi szempontból is mindmáig az egyik legjelentősebb orgánus. Ezzel a lektor nagyszerűen folytatta Meltzl Hugó szellemi örökségét. Santolival a heti óraszám 8–10-re emelkedett. 1927–28-as tanévtől az olasz tanári szakként is felvehető volt, a latin, a német vagy a francia nyelv valamelyikével párosítva (FOGARASI–PÁL 2005, 35–40).

A gazdasági világválság súlyos következményekkel járt az egyetem életében is: a tanszékek számát 62-ről (1931–32) 47-re csökkentették (1934–35), a hallgatói létszámot 3577-ről (1931–32) 2168-ra (1939–40)²⁸. A megszorító intézkedések nem érintették az italianisztikát. Az 1928–29-as *Almanach*ban feltűnik Alberto Gianola neve, “bölcsetdoktor, az olasz kormány által olasz nyelvi oktatás céljára

28 A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998. Szeged 1999, 14.

egyetemünkhöz rendelt középiskolai tanár, az olasz nyelv magántanítója)” (*Almanach* 1928–29, 62.). 1932-ben megbízott tanárrá nevezték ki, nyelvészeti, történeti és irodalomtörténeti órákat tartott. Málly és Gianola egymás között felosztották az olasz irodalom nagy alakjainak a tanítását, különös hangsúlyt fektetve az eredeti szövegek olvastatására. Az italianisztika oktatásában az újdonságot Gianola öt fél-éven keresztül meghirdetett *Lectura Dantis*a jelentette. A szöveghez szorosan kötött magyarázatok elsajátításával a magyar hallgatók az idegen anyanyelvűektől elvárhatónál sokkal alaposabban megismerték a művet. A hallgatókkal közös fordítást, kommentálást, a sok évszázados hagyomány szerint működő *Lectura Dantis*t akkora sikerrel tartotta, hogy *Commedia*-magyarázatait később a budapesti egyetemen is folytatta. (Az ottani hallgatói között volt a szegedi tanszék későbbi vezetője, Fogarasi Miklós is.) Gianola Szeged és Olaszország kapcsolattörténetében máig megkerülhetetlenül fontos tanulmányokat közölt, amelyek közül kiemelkednek a szegedi várban fogva tartott, 1848-ban Kossuth parancsára kiszabadított olasz foglyok történetéről, illetve a bolognai Luigi Ferdinando Marsili tevékenységéről szóló művek²⁹. 1933. szeptember 30-án fejezte be szegedi oktatói tevékenységét. Gianola helyét hamarosan Arturo Stanghellini (1887–1948) vette át. Ő is a bolognai egyetemen szerzett diplomát, s harcolt a Karszt-hegység lövészárkaiban. Itáliában már sikeres író volt, mikor Szegedre érkezett. Itt négy féléven keresztül, 1935. szeptember 11-ig tanított.

Málly egyre nagyobb arányban vállalt nyelvoktatást. A régi olasz irodalom, a civilizációtörténet (olasz történeti földrajz, műemlékek) Stanghellinire maradt, közben Giovanni Necco lektor folytatta Szegeden a *Lectura Dantis*okat és a 20. századi irodalom oktatását (1936). Az 1930-as, '40-es években Szegeden dolgozó nyolc lektor közül kiemelendő Ottone Degregorio, aki 1937. december 2-ától kezdődően, kolozsvári kitérővel, egészen 1950-ig, a nyugati modern filológiák bezárásáig tanított. Eleinte lektorként, később tanárként. Nyelvkönyvei mellett magas színvonalú tanulmányokat írt a költő Michelangelóról és Dantéről³⁰.

1935. február 16-án ünnepélyes keretek között Benito Mussolini kormányfő és Hómann Bálint³¹ közoktatási miniszter a római Palazzo Veneziában³² aláírták a Magyar Királyság és az Olasz Királyság között létrejött kulturális egyezményt. Az 1935. XVIII. törvény 6. cikkének rendelkezése: „A magyar kormány a budapesti

29 Gianola Alberto, *Deportati lombardo-veneti in Ungheria dal 1832 al 1848*, Modena, Società tip. Modenese, 1934, L.F. Marsili e la Transilvania. In: AA. VV. *Memorie intorno a L. F. Marsili*. Bologna, Nuova Zanichelli 1930. 233–255. Di antiche Lapid romane trovate nel 1922 in Transilvania dal conte Giuseppe Ariosti bolognese, in „L'Archiginnasio. Bullettino della Biblioteca Comunale di Bologna”, 26 (1931) 93–104.

30 Degregorio publikációs listája: https://epa.oszk.hu/cikkereso/?must_names_epacikk_text_stem=Ottone+Degregorio&sort=names_epacikk_text_sort&order=asc

31 Közvetlenül az esemény után, 1935. február 23-án Hómann Bálint a bolognai egyetemen díszdoktori címet kapott. Az átadásról szóló archív film: <https://www.youtube.com/watch?v=W2KbTckMCp4>

32 1916-ig az Osztrák-Magyar Monarchia szentszéki nagykövetségének székháza, később Mussolini központi épülete.

m. kir. Pázmány Péter tudományegyetemen és a pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetemen olasz nyelvi és irodalmi tanszéket tart fenn továbbra is, valamint gondoskodik a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetemen és a szegedi m. kir. Ferenc József tudományegyetemen az olasz nyelv és irodalom megfelelő tanításáról. Addig is, míg az ország gazdasági helyzete meg fogja engedni, hogy a debreceni és szegedi m. kir. tudományegyetemen az olasz nyelv és irodalom számára rendes tanszék állíttassék fel, az olasz királyi kormány ezekre az egyetemekre az olasz nyelv és irodalom tanítása céljából olasz tanerőket fog kiküldeni.”³³ Az olasz kormány megőrzi a budapesti, szegedi, debreceni és pécsi egyetemen működő lektorátusokat (7. cikk).

1936. július 28-án rendkívüli, majd 1937-től rendes tanárrá nevezték ki Várady Imrét, aki átvette a frissen alapított Olasz Filológiai (váltakozva: Philológiai) Intézet vezetését. Korábban az Accademia d’Ungheria főtitkáraként dolgozott. Az 1690-ben alapított Accademia degli Arcadi tagjai sorába választotta. Nem sokkal korábban jelent meg két kötetben olasz nyelven átfogó irodalom- és kapcsolattörténeti műve, *La letteratura taliana e a sua influenza in Ungheria* (Roma, Istituto per l’Europa orientale, 1933–34). 1939–40-es tanévben ő volt a Bölcsészettudományi Kar dékánja. Az italianisztika oktatása a legmagasabb szinten stabilizálódott, az intézet oktatói összességében heti 14–20 órát tartottak. Ahogyan a publikációit, úgy oktatói tevékenységét is a széles ismeretek, tág szakmai horizont jellemezte. Félévente változóan a Dante előtti költészetől kezdve végigtanította az olasz irodalmat. Nála a humanizmus és a reneszánsz (Machiavelli, Ariosto, Tasso, *Commedia dell’Arte*), majd a Sette- és Ottocento került középpontba. Degregorio Várady kollégájaként a nyelvtanítás mellett elsősorban szövegolvasást tartott (Tasso, Manzoni). 1939 tavaszi félévében hallgatóival közösen fordította olaszra Molnár Ferenc *Pál utcai fiúk* című regényét.

Nem tartozott ugyan az Olasz Filológia Intézethez, de nagyon jelentős szerepet játszott az egyetem olasz szellemi élettel való kapcsolatainak tágításában, a korszerű szellemi áramlatok befogadásában Mester János teológus, áldozópap. A II. számú Filozófiai, majd a Neveléstudományi Tanszék vezetőjeként (kétszer volt dékán) rendszeresen tartott előadásokat filozófusokról (Giovanni Gentile), egyházi személyiségekről (Bosco Szent János) és az olasz nevelési elvekről. Ezzel széles körben terjesztette az olasz művelődéstörténetet a hallgatók körében.

A Ferenc József Tudományegyetem történetében különösen nagy jelentőségű esemény volt a második bécsi döntés. 1940. augusztus 30. után az ideiglenesen Szegedre áthelyezett intézmény visszatérhetett alapításának városába. Szeged azonban semmiképpen sem akart lemondani egyeteméről, így az oktatók kisebbik része visszatért Kolozsvárra, a nagyobbik Szegeden maradt. Az 1940. évi XXVIII. törvénycikk arról

33 http://epa.oszk.hu/02500/02510/00019/pdf/EPA02510_corvina_1936_010-050.pdf
http://epa.oszk.hu/02500/02510/00018/pdf/EPA02510_corvina_1935_115-120.pdf

is döntött, hogy a pécsi egyetem bölcsészettudományi karát, így az olasz tanszéket is, Szegedre kell áthelyezni³⁴. A egyetem Horthy Miklós nevét vette fel. A november 11-én (1872-ben Kolozsváron ezen a napon kezdődött az oktatás) tartott évnyitón Hómann Bálint és Horthy Miklós után Szent-Györgyi Albert rektor tartott ünnepi beszédet. Gyakran idézett szavai: „Jogilag új egyetem vagyunk, de a mi gyökereink is messze nyúlnak vissza, és semmiféle jogi formula nem fejezi azt a bensőséges viszonyt, amely minket a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemhez köt. Mi egy törzsnek vagyunk a két hajtása”³⁵.

A nagybecskereki családból származó Várady Imre oktatótevékenységét Kolozsváron, az Olasz Filológiai Intézet igazgatójaként kívánta folytatni. Két évvel később, 1942 októberében a bolognai egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává nevezték ki, ahol nyugállományba vonulásáig, 1962-ig dolgozott³⁶. Az 1942–43-as tanrendben az Olasz Filológiai Intézet megbízott vezetője Tamás Lajos újlatin nyelvész, aki az Általános Nyelvészeti és Romanisztikai Intézet igazgatója és a Szláv Filológiai Intézet mb. igazgatója is volt egyben³⁷.

A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának áthelyezése³⁸ azt jelentette, hogy a Római Magyar Akadémia igazgatói állásából (1935–1940) hazatérő Koltay-Kastner Jenő professzor Szegeden folytathatta működését. Vele érkezett Vándor Gyula lektor, aki a későbbiekben nyelvi, stilisztikai és nyelv-didaktikai órákat tartott. Koltay-Kastner előtörténetéhez tartozik még, hogy az első világháború után szicíliai fogsága idején lefordította Dante *Új élet* című prozimetrumát, illetve 1921-től a Korvin Mátyas Társaság és folyóirata, a *Corvina* munkatársa volt. Tudományos érdeklődésének középpontjában Dante, a Reneszánsz, Leopardi, az olasz Risorgimento állt. A Bölcsészkar dékánjává választották az 1942–43-as tanévre, s nagyon nehéz időben, 1944 szeptemberétől 1945. március 28-ig volt az egyetem rektora.

1944. október 11-én a szovjet csapatok elfoglalták Szegedet. Az egyetemen már november 3-án újrakezdődött az oktatás. Ebben az akadémiai évben 155 oktató dolgozott itt³⁹. 1945-ben az intézmény nevéből törölték Horthy Miklós nevét, s az egészen 1962-ig Szegedi Tudományegyetem néven élt tovább. Az egyetem legnagyobb professzorai közül sokan elhagyták a várost, majd az országot is. Szent-Györgyi az USA-ba emigrált 1947-ben. Kerényi Károly világhírű vallástörténész is távozásra

34 1940. évi XXVIII. törvénycikk a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról.

35 Beszámoló a Szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről. K. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem kiadása, Szeged 1943. 18.

36 Várady professzor életútjáról: Corradi Musi 2005, 15–28.

37 A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1942/43. tanév második felére. Kolozsvár 1943. Kolozsvári Egyetem kiadása, 74. <http://univ.bibl.u-szeged.hu/50040/>

38 Bozsó Judit, A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Olasz Tanszékének története (1924–1940), „Mozaik”, IV/1 (2010), 18–24.

39 Beszámoló a Szegedi Tudományegyetem 1944/45. tanévi működéséről, Szegedi Tudományegyetem kiadása, 1947, 34.

kényszerült. Kun Béla népbiztosa, Lukács György mellett még Szegedről szerzett ellenséget a jóval kisebb tehetséggel rendelkező Ortutay Gyula személyében. Az etnográfus miniszterként (1947–1950 között) minden eszközt bevetett ellene: sem a szegedi tanszék vezetését nem kapta meg (pedig a kollégái rá szavaztak), sem a Római Magyar Akadémia igazgatói állását. Kerényi Svájcba költözött, de formálisan 1949-ig szegedi professzor maradt. Az új hatalom szándékai szerint a magyar egyetemek fő feladata a középiskolai és a gimnáziumi tanárképzés lett. Szovjet mintát követve a Tudományos Akadémia volt felelős a tudományos kutatásért, így ott azonnal növelték az osztályok számát. Az új alkotmánnyal (1949) összhangban bevezették az egyetemi felvételi vizsgát, az orosz nyelv és a marxizmus-leninizmus kötelező oktatását. 1950-ben bezárták a „nyugati” nyelv és irodalom tanszékeket, óriási károkat okozva a jövő nemzedékeinek. Az autonómiát megszüntették, és a Kommunista Párt (MDP) egyre nagyobb és végül (1948-tól) meghatározó szerepet kapott az egyetem vezetésében. Az intézményen belül általában szerény képességű oktatók mint pártfunkcionáriusok minden fontos területen meghatározó szerepet kaptak. Biztosították az állam érdekeinek érvényesítését, amely közvetlenül követte a szovjet utasításokat. A többi professzornak kettős beszédet kellett használnia, ahogy a kor legnagyobb magyar költője, Weöres Sándor írta: „mit nem gondolok hangoztassam / és mit gondolok elhallgassam / kuss az igaz harsog a talmi / többit sírból kell kikaparni // verssorok közti részbe fér / angyalok és próféták népe / minden betűnél többet ér / a papír pőrén maradt része” (*Le journal*, 1953).

A történelemtudomány *communis opinio*ja, metaforát használva, az 1967-os forradalom gyűjtőszikrája a MEFESZ által 1956. október 16-ra az Auditorium Maximumba szervezett diákgyűlés volt. Ez a frissen megalakult független szervezet volt az első, amely az egyetemisták és főiskolások érdekében szólalt meg. A gyűjtőzsinór, folytatva a metaforát, a budapesti bölcsészhallgatók szegedieknek küldött levele volt. „Első lépésünket az orosz nyelv fakultatívra tételéért kell tennünk! [...] Vegyék figyelembe, hogy az orosz nyelv ilyen való oktatása az orosz sovinizmus következménye, amely a sztalinizmusból táplálkozott. Felhívunk ezért benneteket, hogy 1956. október 22-én lépjétek velünk egységesen sztrájkba az orosz nyelv fakultatívra tételéért.”⁴⁰ Ugyanitt kérték „az idegen nyelvek fakultatív oktatását”⁴¹. A rektor, Baróti Dezső, Sík Sándor piarista atya egykori tanítványa és Radnóti Miklós barátja⁴², a magyar és francia irodalom jeles tudósa támogatta az ifúsági mozgalmat. Az idő alkalmasnak tűnt arra, hogy az egyetem visszaszerezze autonómiáját⁴³. A támadások nyomán Baróti 1957. április 1-jén lemondásra kényszerült a forradalomban és szabadságharcban betöltött szerepe miatt. Letartóztatták, és ugyanezen

40 JANCsÁK 2016, 74.

41 JANCsÁK 2016, 129, 135.

42 Szándékosan magyarosították vezetéknévüket egymással összezsengőre.

43 JANCsÁK 2016, 197.

év október 1-jén két év hat hónap börtönbüntetésre ítélték. Többé nem térhetett vissza az egyetemre.

A forradalom bukása után a hatalom rájött arra, hogy kompromisszumokat kell kötnie: megtartották az orosz nyelv kötelező tanítását, de újra bevezették a többi nyelv oktatását és újjáalapították a tanszékeket. Koltay-Kastner személyében az italianisztikának megkérdőjelezhetetlen tekintélyű képviselője lett. A professzor mellett két asszisztens és két előadó (Luigi Dall'Olio, Margit Serafin) dolgozott az Olasz Filológiai Intézetben⁴⁴. Az 1947–48-as tanévben egyesítették a modern filológiákat (beleértve a magyart is), s a megaintézet vezetésével rövid időre Koltay-Kastnert⁴⁵ bízták meg. Széleskörű felkészültsége, nyelvismerte, komparatista képzettsége lehetővé tette számára, hogy az olasz és francia irodalommal foglalkozzon még abban az időszakban (1950–57) is, amikor „a klasszikus és modern filológiák kurzusai – az orosz kivételével – hallgattak a magyar egyetemeken”. A hallgatás éveiben a világirodalmat és az összehasonlító irodalmat magyar nyelven tanította. 1957-től helyreállt a latin, német, francia, olasz, majd az angol oktatása. Koltay-Kastner a Román Filológiai Intézetet⁴⁶ vezette, amely az olasz filológiát, a francia filológiát foglalta magába, illetve, lektorátusi szinten, a spanyolt és a románt. 1968-ban vonult nyugdíjba⁴⁷. 1957-től kezdve a olasz nyelv és irodalom oktatása változó színvonalon, de akadémiai keretek között maradván folyt.

Harminc éven keresztül két egyetemen működött olasz tanszék Magyarországon: a szegedin kívül Budapesten. Tevékenységüket bilaterális államközi megállapodás segítette. Az 1965-ös kulturális egyezmény oktatók és hallgatók számára ösztöndíjas tanulmányutak lehetőségét biztosította, s kölcsönösségi alapon, mindkét tanszékre egy-egy olasz lektor (tanár) küldését irányozta elő. Magyarország Rómába és Padovába küldött lektort. A Koltay-korszak alatt és után végzett hallgatók közül többen akadémikusok, MTA-doktorok lettek.

Bibliográfia

Almanach és tanrend A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja és tanrendje. 1872–1921.

http://univ.bibl.u-szeged.hu/view/type_publication_full/book/A_Kolozsv=E1ri_Magyar_Kir=E1lyi_Ferenc_J=F3zsef_Tudom=E1nyegyetem_tanrendje/

44 A Szegedi Tudományegyetem Évkönyve az 1945–46-os tanévről. Szegedi Tudományegyetem kiadása, 1946, 57, 80, 90.

45 Évkönyv 1947–48, 26.

46 KOLTAY-KASTNER tudományos munkásságáról: Éva Vigh, *Studi sul Rinascimento nell'opera di Jenő Koltay-Kastner*, „Annuario” 2002, 46–51 e László Csorba, *Jenő Koltay-Kastner, ricercatore dei rapporti ungheresi del Risorgimento italiano*, „Annuario” 2005, 52–56.

47 FOGARASI-PÁL 2005, 36. A részt Fogarasi Miklós írta.

- Almanach 1921–22 A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az MCMXXI–XXII. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1922
- <https://docplayer.hu/125572236-Ferencz-jozsef-tudomanyegyetem-almanachja-5-1-at-szeged-s-z-e-g-e-d-varosi-n-y-o-m-d-a-es-k-o-n-y-v-k-i-a-d-o-r-t.html>
- Beszámoló a Szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről.* K. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem kiadása, Szeged, 1943.
- FOGARASI, Miklós – Pál, József (2005), *Storia della Cattedra di Lingua e Letteratura Italiana di Szeged*. „Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi” Numero speciale: Tra magaristica e italianistica: cultura e istituzioni. 2005, 35–40.
- JANCSÁK Csaba (2016), *Az 1956-os forradalom indítósíkjára – a szegedi MEFESZ*. Szeged, Belvedere, 2016.
- GHIBU, Onisifor (1941), *Prolegomena la o educație românească*. Editura »cultura românească« s. a. r. București, 1941.
- MARJANUCZ László (2021), *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története II. rész (1872–1921)*. Főszerkesztő
- MARJANUCZ László. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2021.
- ÖIL ACLU, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapos, Acta Comparationis Litterarum Universarum
- <https://documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/>
- A Kolozsvári M. Ki. Ferencz-József Tudomány-egyetem története és statisztikája. Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae. Anni MDCCCXCV — V I. Fasciculus II. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 1896. http://univ.bibl.u-szeged.hu/19446/1/marki_tanrend_04_1896_millenium.pdf
- MÉSZÁROS Rezső (1999), *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene*. 1921–1998, Szeged 1999.
- CORRADI MUSI, CARLA (2005), *Storia della Cattedra di Ungherese di Bologna e dei suoi illustri professori*, „Annuario” 2005.
- CSETRI Elek (2001), Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. In Kolozsvár 1000 éve A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Dáné Tibor Kálmán et alii. (szerk.), 18–19. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület. Kolozsvár 2001. <http://mek.niif.hu/02600/02659/02659.pdf>
- PÁL József (2020), *Szegedi humanióra: A harmincas évek szellemi életéről*. DELIBERATIONES, 2020, 13 (1). 152–173.
- PÁL József (2021), *Dantisztika a szegedi olasz tanszéken*. Tiszatáj, 2021 (75) 9. 150–151. (2021)
- VARGA E. Árpád (1988), *Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében*. A Magyarágkutató Intézet évkönyvében. Magyarágkutató. Főszerk. Juhász Gyula. Magyarágkutató Intézet. Budapest, 1988

VAJDA Tamás (2020), A kolozsvári magyar egyetem 1919-es megpróbáltatásai és erőszakos elvétele. Szeged várostörténeti és kulturális folyóirat. 2020.03.19

IV Convenzione dell'Aja concernente le leggi e gli usi della guerra terrestre e regolamento annesso (1907)

*A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem almanachja és tanrendje az MDCCCXCII-III-ik tanév II. felére*A dolgozat temati